

Aanvullende mededelingen bij

“Kandidaten met een beperking, centrale examens 2013”

verschenen als bijlage bij de septembermededeling centrale examens 2013

Ten geleide

In de Septembermededeling centrale examens 2013 is een bijlage opgenomen die regels, procedures en mogelijkheden schetst voor kandidaten met een beperking bij de centrale examens.

In die bijlage is toegezegd dat enkele procedures nader uitgewerkt zullen worden. Deze zijn in dit document terug te vinden. Evenals antwoorden op veel gestelde vragen die sinds het verschijnen van de bijlage zijn gesteld.

Deze aanvullende mededelingen en procedures hebben betrekking op de schriftelijke, centrale examens die vanaf medio mei op een in het rooster voorgeschreven moment worden afgenomen (inclusief daarbij toegepaste digitale hulpmiddelen). Dus niet op c.s.p.e.'s of op flexibele digitale examens in Examentester.

Dit document bevat de volgende paragrafen:

1. Papieren examens in puntgrootte 12 of toch...
2. Geen cd-romspeler op de leerlingcomputer, wat dan?
3. Spraaksyntheseprogramma en pdf
4. Procedures papieren schriftelijke examens eerste tijdvak
5. Procedures papieren schriftelijke examens tweede tijdvak
6. Enkele veel gestelde vragen
7. Wie is waarvoor verantwoordelijk?

1 Papieren examens in puntgrootte 12 of toch...

De regels

Dit jaar zijn voor het eerst de schriftelijke examens standaard in puntgrootte 12, voor alle kandidaten (NB ook de letter van dit document heeft puntgrootte 12).

Hiermee vervalt de noodzaak om zelf te vergroten, althans bij dyslexie (voor visueel beperkte kandidaten kan vergroten effectief zijn en wordt dit na overleg geleverd). Wetenschappelijk onderzoek laat geen effect zien van verdere vergroting. Met deze maatregel nemen de drukkosten van de examens toe. Daar staat tegenover dat de uitvoeringslast voor scholen wordt beperkt (niet meer zelf vergroten), en daarmee ook het risico van schending van de geheimhouding. De dyslectische kandidaat heeft er eveneens baat bij. De letter is groot genoeg, en hij hoeft niet meer op de onpraktische A3-vellen te werken. De lettergrootte is in lijn gebracht met de aanbevelingen zoals die al sinds jaar en dag in de protocollen dyslexie staan.

Scholen zijn sinds september 2011 op de hoogte en vanaf dat moment konden zij hun leerlingen erop voorbereiden en eraan laten wennen. Tekst in tabellen, grafieken en figuren zullen overigens niet altijd in dezelfde grootte worden aangeboden. Dan is een leesliniaal (loep) een effectief en toegestaan hulpmiddel.

Bijzondere situaties

De dyslexieverklaring noemt soms 'recht op vergroting' (soms met een expliciet genoemde lettergrootte tot en met punt 18). De kandidaat is er toch wel heel erg aan gewend. Hij werkt liefst met geel papier (of roze). Of met een ander lettertype; Verdana bijvoorbeeld, of een nieuw speciaal dyslexielettertype. Scholen vragen: Wat kunnen/moeten we doen?

De deskundigenverklaring zou eigenlijk moeten reppen van een letter van voldoende grootte. Recht op een grotere letter dan die van anderen is niet een geldig recht. Het effect van zeer grote letters is (behoudens de gewenningsfactor) niet aangetoond. Hetzelfde geldt voor papierkleur; overigens is dit ook met belichting te regelen. En een ander lettertype? Het effect is niet aangetoond en bovendien is een aanpassing op dit punt niet uitvoerbaar (kan dus naar redelijkheid niet worden verwacht).

Maar toch: de leerling is punt 12 misschien nog niet voldoende gewend. Een vertrouwde oplossing is ook belangrijk, het examen is niet het moment om iets nieuws te forceren.

Mag de school in bijzondere situaties dan toch zelf vergroten en/of op geel papier printen?

Antwoord: ja, in 2013 mag dat onder strikte voorwaarden bij de uitvoering: zie hoofdstuk 4 en 5

Extra grote letter of geel papier? Als dat op een enkele school voor een enkele kandidaat wenselijk geacht wordt, kan dat binnen bovenstaande procedure worden uitgevoerd. Een exemplaar van het papieren examen kan dan worden gekopieerd. Let wel: punt 12 levert bij standaard vergroting een forse letter op (punt 17). De oude regels (tekeningen op origineel) blijven van kracht.

2 Geen cd-romspeler op de leerlingcomputer, wat dan?

Op veel scholen is de cd-romspeler in de leerlingcomputers niet meer aanwezig; kwetsbaar en storingsgevoelig. Op een aantal scholen beschikken de computers wel over een USB-poort, op andere scholen wordt er alleen in een netwerkomgeving gewerkt. Het CvE levert zowel Daisy als pdf voor spraaksynthese uitsluitend op cd-rom. Mogen scholen de gegevens op de cd-rom omzetten, en hoe moet dat dan?

Voor 2013 geldt het volgende:

- Enveloppen moeten dicht blijven tot aanvang van de examenzitting.
- De formele start van de examenzitting (maar nog zonder kandidaten) kan beginnen maximaal anderhalf uur voor de in het rooster vermelde starttijd.
- Bij een examen om negen uur in de ochtend begint deze dus op zijn vroegst om half acht, een middagzitting om twaalf uur. In dat anderhalve uur kunnen de technische handelingen worden verricht die nodig zijn. Dus de cd-rom kopiëren naar USB-sticks of op het beveiligde netwerk zetten.
- Alleen het voor de komende examenzitting benodigde examenmateriaal is daarbij aanwezig. Alle pdf's van de verschillende examens samen op een USB-stick mag niet meer.

Dit is meer werk voor de examenorganisatie maar het komt de zorgvuldigheid ten goede. Alle handelingen vooraf zijn gericht op het examen dat er direct op volgt waardoor alle controles vanzelfsprekender zijn (en ten hoogste één examen 'gelekt' kan worden, zonder dat men tijd heeft om het betreffende examen via internet of sociale media te verspreiden).

Voor het tweede tijdvak dat per schooltype op twee dagen wordt afgenomen gelden enkele aanvullende regels. Zie voor de exacte uitwerking paragraaf 4 en 5.

3 Spraaksynthese en pdf

algemeen

In vorige jaren werd de pdf van het examen met name geleverd ten behoeve van de vergroting. Nu wordt deze vooral voor spraaksynthese geleverd. De pdf is daarop ook aangepast.

Er zijn markers aangebracht die kolommen correct lezen en hinderlijke alinea- of regelnummers overslaan. Ook zijn taalmarkers aangebracht die zorgen voor automatisch schakelen tussen talen (alleen bij de examens moderne vreemde talen, niet bij een enkel Engels woord in een ander examen). Formules en eenheden worden niet correct gelezen. Die dient de kandidaat te herkennen. Een link naar een voorbeeld van een aangepast examen is in de Maartmededeling te vinden. Het voorbeeld bevat nuttige info over de werking van spraaksynthese bij de examens.

Het openen van het bestand om vooraf aanpassingen aan te brengen, is niet meer toegestaan. Het kan zijn dat de software een afkorting of woord niet herkent en verkeerd uitspreekt of de klemtoon verkeerd legt. Dat past bij het gebruik van spraaksynthese, de kandidaat houdt daar rekening mee en kan ermee omgaan.

Kurzweil

De examens met de markers worden geleverd als pdf. Dat is een internationale standaard voor spraaksynthesebestanden, ook de markers zijn gestandaardiseerd.

Eén van de op de markt beschikbare spraaksyntheseproducten (Kurzweil) heeft een eigen bestandsformaat (KES). Bij oude Kurzweil-licenties kan in het algemeen de leerlingmachine geen pdf omzetten in KES. De hoofdmachine wel, maar die leest de markers niet. Dat resulteert dan in een leesbare pdf maar zonder kolom- en taalmarkeringen. Lexima, de leverancier van Kurzweil, levert een hulpprogramma dat de pdf correct omzet. Dat hulpprogramma is onderdeel van KES-tools dat standaard in nieuwe licenties wordt geleverd en ook los te koop is. Het hulpprogramma wordt ook door de leverancier afzonderlijk ter beschikking gesteld. Lexima informeert de gebruikers medio maart hierover.

De school heeft dan twee keuzes: omzetting op alle leerlingmachines afzonderlijk, bijvoorbeeld direct van de cd-rom; of omzetting op één machine en dan het bestand kopiëren (bijvoorbeeld naar USB-stick).

Wat **niet** kan is de 'oude' omzetting naar KES op de hoofdmachine: dat zal alle markers wissen.

Welke keuze ook wordt gemaakt, het verdient aanbeveling de omzetting vooraf te doen, in de toegestane tijd voorafgaand aan de examenzitting. De omzetting via KES-tools werkt sneller dan de oude scanmethode met de hoofdmachine maar zo'n handeling tijdens de officiële zitting kan stress bij kandidaten geven. Het is ook van belang aan de hand van het voorbeelddocument zorgvuldig te checken of de omzetting de markers intact laat.

Andere aandachtspunten

Spraaksynthesoftware bevat soms veel meer mogelijkheden dan bij het examen toegestaan; digitale woordenboeken, toelichting met afbeeldingen, al of niet via internet etc. Het is de verantwoordelijkheid van de school om verboden opties te blokkeren. Leveranciers bieden ook beperkte speciale toetsversies aan (of gaan die aanbieden) die geen verboden opties bevatten of waarbij verboden opties centraal kunnen worden geblokkeerd. Dat vereenvoudigt het toezicht door de school. Wellicht stelt het CvE op termijn een dergelijke toetsversie verplicht, maar voor 2013 is dat niet het geval. Als een dergelijke functionaliteit in 2013 nog niet wordt ingezet, is het zaak om leerlingen en surveillanten goed te instrueren. Het kan effectief zijn om leerlingen erop te wijzen dat verboden handelingen terug zijn te vinden in het computerlog.

4 Procedures papieren schriftelijke examens eerste tijdvak

Voor de papieren schriftelijke centrale examens die vanaf medio mei op een door CvE in het rooster vastgelegd moment worden afgenomen (inclusief digitale hulpmiddelen als spraaksynthese en Daisy)

1. De enveloppen met materiaal voor een examenzitting mogen geopend worden bij aanvang van de examenzitting, niet eerder.
2. Als dat om technische redenen nodig is, kan ervoor worden gekozen om de aanvangshandelingen te laten beginnen in de voor derden niet toegankelijke examenruimte, maximaal 90 minuten voor de aanvang van de zitting volgens rooster.
Het moment waarop kandidaten kennisnemen van de inhoud van het examen blijft volgens rooster.
3. In een bijlage van het proces-verbaal wordt beschreven:
 - a. Op welk moment de handelingen starten
 - b. welke handelingen worden verricht
 - c. en welke functionarissen van de school deze handelingen verrichten of daarbij aanwezig zijn.
4. De in punt (3) genoemde functionarissen zien erop toe dat uitsluitend de technische handelingen worden verricht die voor de verantwoorde afname nodig zijn, en dat geen examenmateriaal voor aanvang van de zitting ter kennis komt van kandidaten, of voor of tijdens de zitting van anderen. De functionarissen tekenen daarvoor.
5. De handelingen vinden plaats in een ruimte waarin aansluitend het examen wordt afgenomen.
6. Als het om technische redenen niet mogelijk is de handelingen verantwoord te laten plaatsvinden in de examenruimte, kan met inachtneming van het onder (2) genoemde tijdpad worden gekozen voor aanwijzing van een andere ruimte.
 - a. De directeur stelt vooraf een verklaring op dat hij zich ervan heeft vergewist dat een andere ruimte noodzakelijk is.
 - b. Hij vermeldt welke ruimte daarvoor wordt gebruikt en welke functionarissen bij de werkzaamheden zijn betrokken.
 - c. Hij verklaart dat de aangegeven ruimte vanaf aanvang van de werkzaamheden tot de start van de examenzitting met kandidaten niet toegankelijk zal zijn voor anderen dan de onder (b) genoemde functionarissen.
 - d. In de verklaring wordt tevens vermeld hoe ervoor wordt gezorgd dat examendocumenten (bijvoorbeeld de geproduceerde USB-sticks) na behandeling in de 'vooraf-ruimte' in de examenruimte komen. (bijvoorbeeld in een verzegelde enveloppe, gebracht door twee personen)
 - e. Alle werkzaamheden bij (b) en bij (d) worden gezamenlijk uitgevoerd door tenminste twee door de directeur aangewezen personen.

- f. De in de verklaring genoemde personen verklaren door een handtekening na beëindiging van de werkzaamheden dat de werkzaamheden volgens de regels zijn voltooid.
 - g. De in dit punt genoemde verklaringen worden toegevoegd aan de onder (4) genoemde bijlage bij het proces verbaal
7. De bijlage bij het proces verbaal is van belang voor toezicht en voor onderzoek bij eventuele calamiteiten (veronderstelde schending van de geheimhouding). De bijlage hoeft niet te worden verzonden aan de tweede corrector.

5 Procedure papieren schriftelijke examens tweede tijdvak

Om praktisch-logistieke redenen gaat de levering van bestanden voor het tweede tijdvak anders. Vooraf is namelijk onbekend aan welke vakken door welke kandidaten wordt deelgenomen.

Daisy wordt in het tweede tijdvak niet geleverd. Wie in het eerste tijdvak Daisy gebruikte, krijgt in het tweede tijdvak een individuele voorleeshulp van de school toegewezen die op verzoek voorleest wat de kandidaat aanwijst.

In 2013 wordt voor het eerst wél een Daisy geleverd voor de centrale examens Nederlands en Engels tweede tijdvak. Bij die examens kan dus de individuele voorleeshulp vervallen.

De pdf voor spraaksynthese wordt geleverd op een gegevensdrager (cd-rom of dvd-rom) *die per schooltype alle examens bevat*. De (schriftelijke) examens worden per schooltype op twee dagen afgenomen (vmbo maandag en dinsdag, havo en vwo dinsdag en woensdag). Dit vergt een afwijkende procedure:

1. De directeur stelt vast op welk moment, in welke ruimte en door welke functionarissen (ten minste twee) de noodzakelijke technische handelingen worden verricht. Dit moment kan worden vastgesteld vanaf half acht 's morgens op de maandag van de week waarin de schriftelijke examens tweede tijdvak worden afgelegd.
2. De in de procedure voor het eerste tijdvak onder 6 lid b t/m g en 7 genoemde bepalingen zijn van toepassing.
3. Ook wordt een verklaring toegevoegd die aangeeft hoe voorkomen wordt dat onbevoegden in de tijd tussen technische aanpassing en afname toegang verwerven tot het examen.

Voorbeeld:

Een school heeft pdf's op USB-sticks nodig van een aantal examens. Op maandagochtend vanaf acht uur gaan twee medewerkers aan de slag en produceren de sticks aan de hand van de cd-rom of dvd-rom. Daarbij op vmbo-scholen uiteraard eerst de productie voor de maandagochtendzitting. De productie wordt in enveloppen gedaan, voorzien van vak en afnamemoment. De enveloppen worden verzegeld en in de kluis gevoegd bij de envelop met het papieren examen. Ook de cd-rom gaat in een verzegelde envelop retour in de kluis.

Of:

Een school wil de benodigde pdf's op het netwerk zetten. Op maandagochtend vanaf acht uur gaan twee medewerkers aan de slag en maken alles klaar met behulp van de cd-rom of dvd-rom. E.e.a. wordt zo beveiligd dat niemand erbij

kan voorafgaand aan de start van de zitting. Tijdens de zitting hebben alleen de kandidaten die daar recht op hebben toegang, bijvoorbeeld nadat het examen voor hen in de examenruimte door een toezichthouder is ontsloten.

6 Enkele veel gestelde vragen

Kan ook bij de rekentoets tijdverlenging worden toegekend?

In het Eindexamenbesluit wordt de rekentoets bij artikel 55 nog niet genoemd (gewoon omdat de rekentoets formeel in deze cursus nog geen deel uitmaakt van het examen). Het CvE heeft echter voor de pilot vastgesteld dat de rekentoets onder de bedoeling van de tijdverlenging in artikel 55 valt: het is dus toegestaan.

Mag op grond van het voorgaande bij de rekentoets een rekenmachine worden toegestaan? Die zit immers in het basispakket hulpmiddelen....

Nee, dat is niet toegestaan. De toets bevat opgaven die zonder rekenmachine dienen te worden gemaakt. Als de rekentoets in het volgende cursusjaar formeel deel uitmaakt van het examen, zal het basispakket hulpmiddelen voor de rekentoets afwijken van dat voor de andere centrale examens (zoals ook het woordenboek niet bij c.s.p.e.'s is toegestaan).

Wie komt in aanmerking voor tijdverlenging?

Met een beperking en een deskundigenverklaring (niet nodig bij lichamelijke, auditieve of visuele beperking) mag een half uur worden toegekend. En dus (zie de vorige vraag) ook voor de rekentoets. NB ook voor diabetes geldt dit.

Welke eisen mogen/moeten aan de deskundigenverklaring worden gesteld?

De formele eisen zijn beknopt: de verklaring dient te zijn afgegeven door een orthopedagoog of psycholoog. Gewerkt wordt aan nadere afspraken over de eisen waaraan een verklaring en een deskundige zouden moeten voldoen. Dit overigens niet in het kader van het centraal examen. De verklaring is vooral van belang voor het onderwijs, met als sluitstuk het examen.

Kan iemand vlak voor het centraal examen nog met een verklaring komen aanzetten?

Dat roept wel vragen op. Je zou verwachten dat bijvoorbeeld dyslexie eerder in het onderwijsproces wordt onderkend, liefst al op de basisschool. Blijkt iemand pas kort voor het examen dyslectisch, dan heeft hij toch rechten. De inspectie kan nagaan waarom de beperking niet eerder is gesignaleerd, maar dat laat de rechten van de kandidaat onverlet.

Moet alles wat in de deskundigenverklaring staat zonder meer worden uitgevoerd?

Niet zonder meer. Allereerst geldt de procedure en de afweging beschreven in het eerste hoofdstuk van deze toelichting. En verder is de deskundige niet altijd deskundig op de hardheid van exameneisen. Een overzicht van elementaire kennis kan een leerling verder helpen maar is toch niet toegestaan als die elementaire kennis nu juist op grond van de exameneisen moet worden getoetst. De directeur kan dat zelf afwegen – en zodra hij meent dat mogelijk

eisen van het centraal examen in het geding zijn, neemt hij contact op met het CvE (zie paragraaf 7, hierna).

7 Wie is waarvoor verantwoordelijk?

Bij examens van en op de school is de (directeur van) de school verantwoordelijk. Dat geldt voor school - maar ook voor centrale examens. De directeur stelt de uitslag vast, regelt de afname, kent aan sommige leerlingen speciale voorzieningen toe. Hij doet dat met inachtneming van en binnen de door de overheid vastgestelde regels. Bij centrale examens zijn dat regels van het Ministerie van OCW (bijvoorbeeld artikel 55 van het Eindexamenbesluit, uitslagregels uit hetzelfde besluit) en regels van het CvE (bijvoorbeeld rooster, afnameduur, hulpmiddelen, correctievoorschrift en omrekening van score naar cijfer).

In onder andere het Eindexamenbesluit staat soms "de directeur *kan*", ook in artikel 55. Dat woordje *kan* betekent niet dat de directeur naar willekeur kan beslissen. Hij zal nagaan of artikel 55 van toepassing is en maakt dan naar redelijkheid de afweging of de aanpassing doeltreffend is. De Wet gelijke behandeling op grond van handicap en chronische ziekte (Wgbh/cz) schrijft voor dat de directeur (naar redelijkheid) moet nagaan of een doeltreffende aanpassing mogelijk is bij het examen indien een kandidaat door zijn handicap of ziekte bij het afleggen van het examen hinder ondervindt.

Bij *schoolexamens* gaat de directeur na of een aanpassing redelijkerwijs mogelijk is en of die aanpassing doeltreffend is. De hinder voor de kandidaat moet door de aanpassing worden weggenomen of beperkt en het met de toetsing beoogde doel wordt (zij het op aangepaste wijze) bereikt.

Bij *centrale* examens rust op de directeur dezelfde onderzoeksplicht. Hij is degene die bepaalt of de kandidaat door zijn handicap of ziekte hinder ondervindt bij het afleggen van het centraal examen. Hij gaat na of in het Eindexamenbesluit of in de door het CvE aangereikte aanpassingen een oplossing voor de hinder ligt (en of de kandidaat voldoet aan de voorwaarden om hiervoor in aanmerking te komen). De directeur mag *niet* zelfstandig besluiten tot aanpassing van de centrale examens of de afnamecondities buiten de genoemde kaders. Als de directeur constateert dat de door de kandidaat ondervonden hinder niet binnen de kaders door hem kan worden weggenomen, neemt hij contact op met het CvE.

Dat is een standaard (en ingeburgerde) procedure bijvoorbeeld bij kandidaten met een zeer zware lichamelijke beperking. Door het CvE wordt dan een gecommiteerde toegewezen die samen met de examinerator van de school zorg draagt voor aangepaste (semi-)mondelijke afname. De school mag niet zelf de opgaven aanpassen, maar samen met een gecommiteerde van het CvE kan dit wel.

Af en toe komen er situaties voor waarin de standaard regels niet voorzien. Bijvoorbeeld een auditief beperkte kandidaat die ook dyslectisch is. Het standaard hulpmiddel (audio) is bij deze kandidaat niet doeltreffend. Wat dan? De directeur weet de mogelijkheden van de kandidaat, aan de hand daarvan bepaalt het CvE welke aanpassing in dit geval (buiten de standaard kaders) mogelijk is.

De conclusie kan ook zijn dat een aanpassing niet aan de orde is. Als een kandidaat door zijn beperking moeite heeft om hoofd- en bijzaken te onderscheiden, lijkt een markering van hoofdzaken doeltreffend. Dat is het echter niet; het levert wel een goed resultaat op maar geen adequate toetsing. Dat onderscheid is nu juist een van de eisen waarop kandidaten bij examens soms worden getoetst.

Samengevat:

Als een kandidaat door een beperking hinder ondervindt, onderzoekt de directeur wat mogelijk is. Eerst gaat hij na of binnen de regels een doeltreffende oplossing wordt geboden. Vindt hij deze niet en is zijn oordeel dat de kandidaat hinder ondervindt van de wijze van examinering, en dat er geen sprake van lijkt te zijn dat onvoldoende beheersing van de exameneisen zelf de bottleneck is, dan neemt de directeur contact op met het CvE.

In het Eindexamenbesluit is in artikel 55 ook sprake van melding bij de inspectie. Die melding beoogt de inspectie in staat te stellen zijn toezichtrol te vervullen en te kunnen rapporteren over de staat van het onderwijs. De melding is niet het onderzoek naar de mogelijkheden en evenmin verleent de inspectie toestemming. De inspectie kan wel terugmelden dat een gemelde aanpassing binnen de regels niet (zonder meer) mogelijk is. Maar het ontbreken van zo'n terugmelding is geen goedkeuring: de inspectie geeft geen goedkeuring vooraf. En ook als inspectie vaststelt dat een aanpassing binnen de regels niet zonder meer mogelijk is, kan van de directeur worden verwacht dat hij aan zijn onderzoeksplicht voldoet. Dit houdt in dat hij nagaat of zijn kandidaat buiten de algemene condities valt en indien nodig contact opneemt met het CvE.

In de praktijk werken inspectie en het CvE samen op dit punt. Als een heel bijzondere situatie bij de inspectie wordt gemeld, verwijst de inspectie door naar het CvE of overlegt met het CvE. Andersom kan het CvE ook bij de inspectie de handhaafbaarheid van aanpassingen of aangepaste regels nagaan.